

Költészetbéli paradigmaváltás a húszas évek második felében

KABDEBŐ LÓRÁNT

1926 után valami történt a magyar lírában. A líra egészében: mindegyik költő pályáján. Ugyanakkor két szembeszököden markáns és egymástól határozottan elkülönülő jellegű versszemlélet válik hangsúlyossá, az elkövetkező poétikai értékrend meghatározójává: az Illyés-féle nép-nemzeti kötöttségű, pedagógiai célzatú ábrázoló, lineárisan elbeszélő jellegű és az egyes ember létezési viszonyulásait elemző, a személyiség szabadságharcát vállaló, létbölcséleti ihletettségű, dialogikus szerkesztésű Szabó Lőrinc és nyomában József Attila pályáján. Kötetcímekkel jelezve: a *Nehéz föld* és a *Te meg a világ* kötetek lérejötte. Az esztétikában még a crocei paradigma érvényessége a meghatározó a hazai érdeklődés számára¹, a filozófiában ugyanekkor (Szilasi baráti közvetítésével) szinte a megjelenésével szinkronban eljut magyar költőhöz (és a címzett, Bábits, mértékadó és tájékoztató is) Heidegger fő műve, a *Sein und Zeit*².

1 Benedetto CROCE: *Esztétika. Elmélet és történet*, ford. Kiss Ernő, Bp. 1914. Az idézeteket e fordítás alapján közlöm. Hazai költői recepciójáról lásd Tverdota György: *József Attila és Benedetto Croce*. ItK. 1980. 56.sz., In: „A mindenséggel mérd magadt!”, Bp. 1983. 195. kk.

2 Martin HEIDEGGER: *Lét és idő*, fordították: Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István. Bp. 1989. Az idézeteket e fordítás alapján közlöm. Bábitscal volt kapcsolatára lásd: *Bábits-Szilasi levelezés*. Bp.[1980]. közreadja Gál István, sajtó alá rendezte Kelevész Ágnes.

A változás leírása, interpretációja már in statu nascendi elkezdődik és szinte a mai napig tart; ahány irányzat, annyi szempont érvényesül a váltás mikénijének értelmezésében³.

A magam részéről a továbbiakban egyetlen költő lényegi átalakulásának szembesítését szeretném elvégezni a korabeli esztétika és filozófia eseményeivel: Szabó Lőrinc 1926 után bekövetkező, az 1932-es megserkesztésű *Te meg a világ* kötettel tetőző változását⁴ from le a jelzett poétikai és filozófiai koordináták figyelembevételével. Mivel pedig éppen a jelzett időszakról válik a magyar líra jellegzetességévé a filozófiai meghatározottság poétikai megformáltságú jelenléte, ezt a megfelelést hangsúlyozottan kísérem figyelemmel, nem mindenkor érvényes érték- szempontként, de a vizsgálendő paradigma újszerűségének minősítéseként. Szabó Lőrinc költészete ekkortól nem vezethető vissza költői előzményekre, kortárs példákra: magára marad eredményével, kortárs filozófiai visszaigazolással buzdítva magát, ellensúlyozva kezdeti ijedelmét, megdöbbenését. Teljesítménye egyedülálló: úgy vélem, hogy ez a pályamódosító váltás az eddigi szakirodalomban hangsúlyozott stílus- és részbeni témaváltáson túlmenően egy általános érvényű poétikai paradigmaváltás optimális kilicitiálása is egyben. És a magam részéről meggyőződése, hogy a paradigmaváltás egyéb hazai megvalósulásaihoz képest ez a változat teljesítette be a legteljesebben a korszak történetiségében megnyilvánuló filozófiai igény poétikai adekvációját. Világirodalmi mértékkel is értékelhető teljesítmény.

* * *

3. Lásd például: KOMIÓS Aladár: *Az új magyar líra*. Bp. 1928. HALÁSZ Gábor: *A líra halála*, 1929., in: Halász Gábor: *Tiltakozó nemzedék*. Bp. 1981. 957-966.; SZABÓ Lőrinc: *Divatok az irodalom körül*, 1929. in: Szabó Lőrinc: *Könyvek és emberek az életben*, válogatta, a szöveget gondozta Steinert Ágota. Bp. 1984. 156-195.; ILLYÉS Gyula: *Hunok Párisban*, regény. Bp. 1946. Bp. 1970.; VAS István: *Nehéz szerelm*, regény. Bp. 1964. Bp. 1983.

4. Az 1926-ban megjelent *ASátánMűemkei* kötet után az 1927-28-ban írott versekből korábbi szokásától eltérően nem állít össze újabb kötetet („Most karácsonyra esedékes volna egy jó nagy könyvem az Athenaeumnál. [...] Össze sem állítottam, de meg van az anyag, újságkéziratban, csak cím kell hozzá” írja 1928. október 13. éjszakáján Várkonyi Nándornak); majd 1930-ban, egy éves hallgatás után kezd ismét verseket írni. A két szériában keletkezett versekből állítja össze 1932 végére, a háromkötetes Goethe-antológia honoráriumaképp a Kner által létrehozott *Te meg a világ* kötetet. Az 1927-28-as versek közül jut az 1938-as *Harc az ünnepekért* kötetbe is (maga a címadó vers is, meg a *Vészér* című is közülük való), a legtöbbet az 1943-as *Összes versei Régen és Most* ciklusában adja közre, a többi halála után publikáltam, legteljesebben in: *Vers és valóság*, 24. 1990. 571-647.

„A költő konzervatív!”. A kortárs tudatban a húszas évek végén lezajló poétikai szemlélet- és gyakorlat-változás egyfajta avantgarde-ellenes visszarendeződésként fogalmazódott meg. Babits a mesier öntudatával, a kurátor és a Nyugat-szerkesztő presztízsével veszi tudomásul, az ellene lázadó a visszatérés belátásával és önkritikájával.⁵ Maga Szabó Lőrinc eképpen írja le a *Tücsökenében* az utólag kitérőnek minősített éveket (*Kalibán*, 1922–23; *Fény, fény, fény*, 1924–25; *A Sátán Műremekei*, 1926): a „rendetlen szabály” után „dacot és szilkokat” hall, „egy torzborz állat vágyait” érzékeli és azt látja, „hogy jönnek a pokol zászlai” (243. *Babits*). Míg a meghatározónak a Babits névvel és hagyományával jellemezhető poétikai magatartást minősíti: a „hős, szent, király” képlettől⁶ vezet az út a visszatérésig: „akit soha el nem hagyok”.

Elméletben ugyanez a visszarimelés már tudatos a váltás pillanatából: Babits, 1919: „A költő konzervatív! [...] Az ő világa a koralloké, mely épül csöndesen a vad habok közt, ág ágra, míg hegyvé lesz, szigetté, földrészé [...] nem változás az, nem is elvtagadás, mikor ő azt kiáltja, hogy konzervatív! Inkább felébredés, felismerése igaz hajlamának, valóságos rendeltetésének, kincseihez-kapás a veszély idején. Mindig ezeket a kincseket őrizte... Konzervatív: őrző.”⁷ Szabó Lőrinc, 1929: „Pártok és párthívek, irányok és iskolák vannak tehát az irodalmi életben, de nem látják tisztán egymást. Úgy tesznek, mint a vallásos emberek: dogmatikusan tagadják egymás istenének létezését. Vannak azonban az életben is, akik egyikben sem vagy csak mindennek fölött álló közös istenben hisznek; ezek az egy-

5 Lásd: BABITS: *Új klasszicizmus felé*, 1925; *Bevezető a fiatal írók előadóján*, 1929; *Észtörök*, 1930., in: Babits Mihály művei, Esszék, tanulmányok, összegyűjtötte Belia György, Bp. 1978. 2.k. 137.kk. 243.kk. 270.kk: *Új Anthologia*, Fiatal költők 100 legszebb verse, összeállította Babits Mihály, Bp. 1932., Szabó Lőrinc levele Babits Mihályhoz 1927. szeptember 6-án; SZABÓ Lőrinc: *Séta idegenben* (= „*Lihegő erdők*”; „*Haláljár*”), Pandora, [1927], 5.sz. 233–245., in: Szabó Lőrinc. Könyvek és..., i.k. 367–381.; SZABÓ Lőrinc: *Nyári hajnal* (Egy verseskötny olvasása után), vers, Pesti Napló, 1935. február 17., majd a *Kalibán*-ban; SZABÓ Lőrinc: *Babitsműveiben*, Magyar Csillag, 1943. december 15. 701–708., in: Könyvek és..., i.k. 356.kk.

6 A „hős, szent, király” képlet nemcsak dekoratív frázis, hanem a kései Szabó Lőrinc szóhasználatával az alkotás által a világot magába fogó költőt jelenti, a *Mégis isteni?* című versben: „Ijedten nézek magamba: beléd... mégis hős vagy? nem-földi származék? / Mégis isteni, mint az örök Ég?”; utána pedig a *Valóság* címűben: „úgy érzetem, király, a legnagyobb, vagyok; / érzékeimen át a világ ura; mintha... bennem ébredne csak, s általam alakítva, / igazi létre a mindenség; anyagod / növelt, mint téged én, s nők, híjak, csillagok... hárme lett agyam, e taguló kalitka.” Visszaütal a *Te meg a világban* kialakított alkotói szemléletre, annak beteljesítéseként.

7 BABITS: *Magyar költő kilencszázötvenkilencben*, Nyugat, 1919. II.k. 911.kk. az idézet a Babits által 1929-ben átdolgozott szöveget követi, Babits Mihály művei, Esszék, tanulmányok, i.k. 1.k. 661–662.

házak szempontjából ateisták. Az esztétikában én ilyen ateista vagyok, s bizonyosra veszem, hogy minden irány legjobbjai, alkotók és kritikusok valamennyien e felé az ateizmus felé érlelődnek, ami – a hitélet dolgaival ellentétben – az irodalomban konzervatívósodást, de nem öröklött konzervatívságot jelent.”⁸

Mit is jelent 1919-ben és hozzá hajolva 1929-ben ez a konzervatívósodás? Semmiképpen nem valamely tematikai- vagy stílusformációhoz való kötődést. Sőt (és ezt Szabó Lőrinc beszúrt mondata hangsúlyozza is) éppen egyfajta irányzattól való függetlenedést. Olyan kultúrpolitikát dicsér (a Lunacsarszkij-féle, ma már tudjuk csak látszatot), amely „pálcát törne az irányok fölött annyira, amennyire megérdemlik, s noha praktikus megfontolások vezetnek, az igazi magas kultúra szempontjából kifogásolhatatlanul degradálja részletértékké (s kifogástalanul védi meg részletértéknek) a modern divatok forradalompolitikai tendenciáit.”⁹ A tematika, a stílusformáció és a műalkotás egész önelvű megvalósulása közötti dialektikus kapcsolatot hangsúlyozva éppen az alkotásfolyamatban megnyilvánuló szabadságot hirdeti: nem a kapcsolódás, hanem éppen az alkotás felszabadítása (az ő szavával: „fesztelensége”) válik fontossá számára.

Ezt a felszabadulást jelenti ez esetben a Babits által korábban kifejtett, a Gundolf-féle organikus fejlődés elvét követő metafora, és ehhez kapcsolódik vissza Szabó Lőrinc is „a részletek organikus eggyéformálásáról” beszélve: „Az újnak és a szépnek biológiai történet megteremtése, a művészi alkotásnak egyetlen igazi módja a tartalom és forma egyszerre születését jelenti, olyan élettani egységet, amely az alkotás legmisztikusabb műhelyitkaihoz vezet vissza, az ítéletnek, a belső áttekintésnek, az öntudatlanul teremő és újjáteremő léleknek s a rendező, megvilágosító, de nem kevésbé misztikus értelemnek azokhoz az ismeretlen elemeihez, amelyeknél a derengő érzés és gondolat még minden létező és lehetséges formát megelőző keveredésben valami alakatlan, lebegő zeneszerű életet él. [...] A legigazibb művészi újszerűség egyszerűen csak életet hoz, készen, érett teljességben, olyan természetesen és annyira támadó gesztus nélkül, mint a fa, amikor gyümölcsét megtermi.”¹⁰

Ez a szemlélet egyrészt a klasszikus modernség minden epigon jellegű konzervatív formáival szembenálló, a diszharmóniát is a harmónián ke-

8 SZABÓ LŐRINC: *Divatok...*, i.h. 161.

9 SZABÓ LŐRINC: *Divatok...*, i.h. 194.

10 SZABÓ LŐRINC: *Divatok...*, i.h. 158-159.

resztül igénylő alapelvének átvétele (Gundollón át a George-kör ihletése vagy fordítva), másrészt egyfajta védekezés az erőszakosan jelentkező, aktualizáló történetiség ellen (erre utal már Babits 1919-es elhatároló metaforája és Szabó Lőrinc ezt továbbfejlesztő, a politikai külvilággal szembeni, 1945-ös védekezését jóval megelőző, azzal összefüggő, már 1938-ban is védekező verse, a *Magam ügyében* című). Mégis 1929-ben, a *Divatok az irodalom körül* írása idején, az 1927–28-as versei zárásaként és a *Te meg a világ* nyitásaként egyfajta paradoxont is jelent: a védekezés, a csak a műre való reflektálás éppen a műben való nyitottság készségét hirdeti. Egy váltás folyamatában, a váltás minőségének, tartalmának tudatosodása előtt utal a mű öntörvényűségére: valósítsa meg önnön legjobb lehetőségét.

Ez az irodalomtörténeti pillanat, amikor – túl egyfajta, csak az avantgarde-kalandra tekintő alkalmi visszarendeződésen – már a kortárs elmélet is a paradigmaváltás esélyeit vizsgálja: az újabb költészet egészének kimerülését és a teljes költői hagyományhoz fordulás gazdag lehetőségeit veszi számba Halász Gábor 1929-es, *A líra halála* című tanulmányában. *Egyfajta* líra halála, – lehetne a tanulmány pontosabb címe, amely éppen a romantikától érvényes hagyományt parentálja el, megnyitván „a líra ellenforradalmának” elméleti lehetőségét. Ugyanakkor, ő maga nyitva hagyja – jogosan, mert az kívül esik a kritikus kompetenciáján – az új paradigma leírásának kérdését: „nem ezt az ismeretlen arcú, új verset fűrkészítők – költők dolga életbe hívni”¹¹; ekkor ugyanis csak a váltás szükségessége tudatosítható, „a líra halála” akkor divatos szlogenjének értelmezése és konkretizálása egyfajta hagyomány halálára, és éppen ez által a líra megújulásának elméleti felszabadítása. Az elmélet csak lehetőséget nyithat, az érvényes új paradigmát a költői gyakorlatnak kell kikísérleteznie. Ennek esélye adódott Szabó Lőrinc 1927–28-as verseiben.

A Sátán Műremekeit követő versek eme esztétikailag interpretálható helyzetét Croce *Esztétikájából* olvasom ki: „Mikor a praktikus ember azon veszi észre magát, hogy egy vagy más pontban homályba jutott, vagy mikor kétség szállja meg, a cselekvést vagy nem kezdi meg vagy félbeszakítja; az elméleti pillanat, melyről az emberi cselekedetek egymásra következtetésének forgatagában gyakran megfeledkezik, most fontossá válik és hosszabban elfoglalja az öntudatot. S ha ez még megnyúlik, a praktikus

11 HALÁSZ Gábor: *A líra halála*, i. h. 966.

ember Hamletté lehet, aki hányódik a cselekvés vágya és a helyzetekről és eszközökről való kevés elméleti világosság között; ha pedig kedve támadván a szemlélődésre és fejtörésre, kisebb vagy nagyobb részben másokra hagyja az akarást és munkálkodást, kialakul lelkében a művésznek és a tudósnak vagy bölcselelőnek csendes diszpozíciója s a praktikus ember olykor ügyetlenné válik vagy egyenesen hibássá lesz.¹²

„Homályba jutott” és „kétség szállja meg”, – ez a jellemzője az ekkori „praktikus ember”-nek, a költő Szabó Lőrincnek is. Felgyült benne az új költői világ, amely a hagyományos esztétikai normákkal nem magyarázható és körülötte a poétikai gyakorlat is átalakulóban van. Vállalhatja a benne élő, az addigi verset szétfeszítő ellentétet? Milyen szemléletileg hiteles szerkezet képes ezt poétikailag elfogadható egységgé szervezni? Az első mozdulat ijedt hallgatás és elméleti eszmélkedés. Egy év hallgatás után kezd tudatosan új módon írni, és utóbb e szerint rendezi kötetébe a korábbi (1927–28-as) válságtermékek egy részét is. Ekkor derül ki: ami kétségbejettre, értékként tündöklök, ami kudarc volt, abból születetheti az új poétikai szemlélet.

• • •

A hasznossági elv. Az 1926 május elsejei – gondolom az alkalom sem lehetett véletlen – Magyarországhban megjelenik Szabó Lőrinc *A költő éljen a földön* című verse, amely *A Sátán Műremekei* kötet záró darabja lesz. *A Költő és a Földiek*¹³ címmel, és maga a költő is a kötet (és korszaka) ars poeticájaként emlékezik majd meg róla.¹⁴ Ugyanezt a verset átírja később a *Tücsöközene* számára is, de abban a kötetben már idézőjelbe teszi az egész verset, „mert mintegy distanciát akartam jelezni, azt, hogy mindezt nem okvetlenül a mostani énem mondja, hanem az 1926-os, vagyis *A Sátán Műremekei*-é.”¹⁵

Ebben a versben ismételtlen, kiemeltlen, három versszak kezdősoraként hangzik el: „Legyen a költő hasznos akarát.” Ezt megelőzően pedig, az első versszakban elutasítja mind az individuumra („becstelen [...] mely

12 Benedetto CROCE: *Esztétika*, i.k. 505.

13 A vers *A Sátán műremekei* 1926-os kötetben *A költő éljen a földön* címmel, az 1943-as *Összes verseiben* *A költő és a földiek* címmel, átdolgozva szerepel, az 1956-os *Válogatott verseiben* *A költő és a Földiek* címmel jelenik meg.

14 SZABÓ Lőrinc: *Vers és valóság*, i.k. 1.k. 294.

15 SZABÓ Lőrinc: *Vers és valóság*, i.k. 2.k. 441–442.

csak a léha önzésnek hízeleg”) mind a gyönyörködtetésre utaló („hasznontalan [...] ha testtelen káprázatok szépségei felé mutat”) tendenciáit a költészetnek. Szenvedélyesen foglal állást az újkori esztétika egyik kérdésében: a hedonisztikus elvvel szemben a pedagógiát követi, majdhogynem szó szerint ismételve az elv mellett érvelő ókori – Platónból vett – crocei példát: „Szép, ami célhoz vezet, vagyis a hasznos.”¹⁶

Gyakorló költőről lévén szó, ez az állásfoglalás nem elvontan esztétikai, hanem konkrétan poétikai problémát jelent. Mint ő maga is jelzi utólag: *ars poeticái*. És ez már nemcsak egyetlen költő egyszeri állásfoglalása ezúttal, hanem egy hosszú irodalomtörténeti korszak magyar költői gyakorlatának visszhangjaként és összegzésként is hangzik.

A magyar költői hagyomány a reformkortól kapcsolódik ehhez. Antológadarabok utalnak egymásra: Eötvös és még szuggesztívebben Petőfi *A XIX. század költői*-ben fogalmazta meg; és Illyés Gyula még 1955-ös *Szabó Lőrinc*-esszéjében is ide utal vissza: „Mindnyájan a tizenkilencedik század eszmevilágában élünk. Problémái a feladatunk, reményei a vigaszunk; öröksége fölhasználása és fölszámolása nélkül nincs utunk.”¹⁷ Ez a hasznossági elv az, amely a kortárs és barát, de elkülönböző utat beteljesítő Illyés számára meghatározóan a költészet archimédészi pontja marad. Olyannyira, hogy éppen Szabó Lőrincnek a tizenkilencedikből a huszadik századba való átérését is ezen elv érvényességének alkalmazásával értelmezi.¹⁸ Tehette ezt, mert a hazai kritikusai és történetírói gyakorlatban érték kategóriaként szerepelt a hasznossági elv, tankönyveink mindmostanáig eszerint válogatják és értelmezik szemelvényeiket.

Mindehhez a gyakorlati *ars poeticához* utóbb kapcsolódott a marxizmus is, mind gyakorlati normarendszerével, mind esztétikai építményével, a preferálást a kizárólagossággal helyettesítve.¹⁹ Az egymással világnézetében vitatkozó nemzeti és osztályharcos hagyomány találkozott a gyakorlati kíváncsisággal: az irodalmat mint *hasznos* ténykedést óhajtotta. Az így értelmezett Petőfi lesz (persze más célzattal) Révai és Illyés

16 Benedetto CROCE: *Esztétika*, i. k. 166.

17 ILLYÉS Gyula: *Szabó Lőrinc vagy: bencoljuk-e magunkat elevenen?* in: Szabó Lőrinc Válogatott versei. Bp. 1956.

18 ILLYÉS Gyula: *Szabó Lőrinc*..., i. h. 43-45.

19 Szabó Lőrinc költészetének marxista terminológiával való leírását, elfogadhatóságának szűk határait SZIGETI József jelöli ki legkövetkezőtessebben a *Magyar irodalom 1947-ben és a Szabó Lőrinc költészetének értékeléséről* (1955) című tanulmányában. In: Szigeti József: *Irodalmi tanulmányok*, Bp. 1959. 181-242. Az utóbbi éppen Illyés idézett tanulmányával vitatkozik, mereven jelezve a nép-nemzeti és a marxista mérték közötti különbséget is.

mértéke, így kerülhetett a félig bevallott, „realista pártköltő” József Attila a példák sorába és ezért lett mind a marxisták mind a nemzet szemében egyként a legnagyobb élő nemzeti költő évtizedekig maga Illyés Gyula.

De ezzel is magyarázható Babits és Illyés a harmincas évektől szorosra való kapcsolata is. Ha Szabó Lőrinc a korábbi Babitshoz tér meg, és a *Harc az ünnepért* kötetet „első mesteremnek” ajánlja, Illyés a húszas évek Babits-lírájából éppen az így is értelmezhető nemzeti költő szerepkörét olvassa ki és szuggerálja, amelyet azután a mester is igyekszik beteljesíteni.²⁰

Így szemlélve egy parttalan hasznossági elv alakult ki mind az elméletben, mind a gyakorlatban, amely a „mi”-re tette a hangsúlyt és a „hogyan”-t mint artisztikus aktust veszi számításba, ezzel visszakötve a gyakorlatot a múlt században megfogalmazott tematikákhoz. Például: „A *Sátán Műremekei*-nek torlódo expresszionizmusa után a *Te meg a világ* hűvös szonettjei csak annál metszőbben mondják azt, amivel ez a fiatalember a városba érkezett: az igazság és boldogság számonkérését. Kifejezőképessége – érzéketlen plaszticitása, lényegét adó tömörsége – óriásit fejlődik. Magatartása szinte semmit. A legsötétebb pesti Afrikából még mindig részletjelentések érkeznek s nem a nagy fölfedezés világos térképrajzai [...], egy korszak gondját s indulatát gyűjti. És soha magyar verskötet nem ábrázolta ilyen kietlennek, embertelennek az életet.”²¹ Árulkodó szó hangzik el: ábrázolás; a hasznossági és mimézis-elv összekapcsolása.

* * *

Ábrázolás. Ennek a kapcsolásnak a felélédeése éppen az avantgarde kifáradásától datálódik. A teremtés-elvet ismét felváltja az utánzás, az ábrázolás számonkérése, amely stílustörténetileg az avantgarde-től a hagyományosnak fellüktetett „realizmus” felé való visszafordulatként rögzült a köztudatban. A pragmatizmus-igény egyfajta szociológiai indítatású tükrözés eszményítésével párosul. Ebben az értelemben interpretálja visszamenőleg például a Szabó Lőrinc-i pályát Illyés, mint a múlt századi francia és orosz regény visszatesztelését: környezetrajzában az

²⁰ Babits és Szabó Lőrinc, illetőleg Illyés kapcsolódását részletesen leírtam „*Vonzások és választások*”, *Babits barátsági* című dolgozatomban, *Életünk*, 1985. 5.sz. 394-400.

²¹ ILLYÉS Gyula: *Szabó Lőrinc...*, i.h. 19.

orosz, alakábrázolásában, gesztusaiban a francia elveinek újraértékesítését méltatva a húszas évek költői „életrajzában”.

Ennek az esztétikai igénynek gyakorlati megvalósulása a magyar lírában egy látszólag korszerűtlen és műfajilag önellentmondó verstípus lesz: az epikus vers. Létrejöttének paradoxonát történetének egészében magában hordozza. Ugyanis az esztétikai igénytől önállósodva mint stílusjelenség utóbb tartós életet él, majd amikor stílusjelenséggé már régen epigonéltre jutna, másodlagos esztétikai igény – a szektás irodalmi elvárás korában – hosszú ideig stíluseszménnyé reorganizálja. Ugyanakkor az epikus vers esetében Szabó Lőrinc költészetében éppen az esztétikai igénynek és a stílusjelenségnek szétválását figyelhetjük meg. *A Sátán Műemekei* kötet után a költő első mozdulása éppen az ábrázolás, a mimézis irányában történik. Ezzel költészetében az epikum is jelentős szerephez jut. Az ismert életmű erről alig ad számot, ha csak a *Vezér* című verset vagy a *Betűk és emberek* ciklust nem vesszük számba. De a textológia előkereste a *Köszönöm, bátyuska...* kezdetű történetet, *A költő levele barátaihoz*, *Gép s gyár mozdul, sín indul messze útra*, a *Vereség után*, a *Tízezer magyar gyermek* című verseket²² és azt a Pandora idején (tehát 1927-ben) írott ciklust, amelynek darabjait „szégyenemben, mert Mikes leszolta őket, megsemmisítettem”.²³ Ezekből a *Tíz éve*, a *Vereség és fájdalom* és a *Mint járvány vagy zsarnok látogató* című versek maradtak meg.²⁴ „A vers világosan érezteti a gondolat megszerkesztésének lassú, szerves átépülését a 'vers libre'-ből a klasszikusabb zárt formákba. A nyugtalan stílus is lemondott a megafon-használatról, de változatlanul élénk, vibráló, 'józanul expresszionista'. [...] Irózatos fantáziák és értelmetlen, terméketlen dühök képe: így állt rajtam bosszút az életetlen eszmeiség.”²⁵

Az avantgarde-ből az elbeszélő ábrázoláshoz vezető fordulat itt még éppen a másik esztétikai komponens, a pedagógiai igény hiánya miatt nem teljesülhet: a hasznosság helyett az önzés uralkodik el a versekben. Így azután mindaddig, amíg ez az önzés nem kap filozófiai-esztétikai igé-

22 Publikálva SZABÓ Lőrinc *Vers és valóság* című könyvében.

23 SZABÓ Lőrinc: *Vers és valóság*, i. k. 1. k. 755.

24 A ciklus gyorsírással lejegyzése az MTA Könyvtár kéziratában: MS. 4674/200. sz. jegyzetűhöz, 1128. lap (ennek egy 1927. jan. 25-i dátumú leveli). Dr. Gergely Pál áttétele, 206–220. Az említett három vers megjelent a *Pandorában*, az I. szám 69. oldalán, ezeket átdolgozva emeli utóbb Szabó Lőrinc a *Regen és Most* kötetbe.

25 SZABÓ Lőrinc: *Vers és valóság*, 24. k. 1. k. 755–757.

zólást Szabó Lőrincnél (Max Stirner hatásának feldolgozásaként), a crocei értelemben inkább lerontja, mint építi a Szabó Lőrinc-i verset. A fordulatot ekkor nagy korabeli visszhanggal és hatással, a vállalt eszményt sikeresen beteljesítve Illyés *Nehéz föld* című köteté végi el, kielégítve az esztétikai kritériumokat (pedagógiai-hasznossági elv, ábrázolás) és beteljesítve a stílusjegyeket (lineáris elbeszélő attitűd). Ugyanezt a fordulatot teszi meg József Attila is a harmincas évek elejére, a kortársai között kevésbé visszhangosan, akkor következetesen a kommunista pártideológiához kötve nagyvárosi tájverseit és az Illyéssel versengő falusi tematikájú leírásait.

Szabó Lőrincnél azután az 1927–28-as években gyökerező és az 1932-es *Te meg a világ* kötetben összegeződő (a továbbiakban elemzendő) filozófiai készletű versei után (amikor már sem a pedagógiai-hasznossági elvet, sem a szociológiai jellegű ábrázolás igényét nem követi) veszi fel stílusformációként, gondolkodásmódja poétikai megtestesítőjeként az epikus verset (*Különbéke* 1933–36, *Tücsöközene* 1945–47), egyben – paradox módon – hatásos példázatot adva a továbbiakban a tőle mindenben különbözők, mind epigonizmusból, mind az eszmei-esztétikai indíttatásból az epikus verset gyakorlók számára, kihíva ezzel Tandori Dezső későbbi éles megítélését.²⁶

Az epikus versnek ez a filozófiai készletű, utóbb szerveződő Szabó Lőrinc-i változata az időpillanat történetstartalmát nem az időbeli lineáritásban mutatja fel, hanem a róla szerzett érzéki adatok tudatbeli feldolgozását mutatja be jelek rendszerének segítségével. A vers nem egy vágyott cél felé halad, hanem (ennyiben és csak ennyiben a mimézis-elvet követve) egy elmúlt-lezárt időpillanat történetét írja le, beszéli el és elemzi. Tehát a vers megszületése előtt már a valóságban készen áll a vers mintája: a költő feladata ennek az önmaga által kijelölt történetnek a legmaradéktalanabb áttétele a versbe mint jelek rendszerébe. A vers tehát nem következtetés, nem teremtés, hanem a mintából felvett érzéki adatok poétikai szabályok által rendezett nyelvi leírása. Nem a kimondott szó jelentéstani gazdagodását használja fel a vers továbbfejlesztéséhez, hanem a több jelentéshez keresi meg az adott vershelyen egyedül lehetséges jelölést: olyan jeleket választ a vers alkotóelemeiként, amelyek az adott poétikai helyzetben minél többfajta szerkezeti-szemléleti jelentésigény kielégítésére alkalmasak. Ha a dekorativitás-elvet mint meghatározó

26 TANDORI Dezső: *Szabó Lőrinc: Különbéke*. It, 1980. 4.sz. 949. kk.

versszervező erőt fogjuk fel, megvilágosodik előttünk a *Különbéke*-vers sajátos jelrendszer-szerkezete, amely nem a még meg nem levő felé halad, hanem a már megvoltat mutatja fel a jelenben szemlélődő létállapotaként.

Mindez Szabó Lőrinc pályáján látszólag visszalépést, megmerevedést jelent, berendezkedést egy filozófiailag és poétikailag már előzőleg felmért világban, a *Te meg a világ* szintézise után novellisztikus epizódok lazán láncolatát adva. Mintha ezúttal kereszteznék egymást Szabó Lőrinc és József Attila útja: Szabó Lőrinc a csúcsról leszállóban gyakorolja a verstípust, József Attila szociológiai-társadalmi panorámáinak epikumából lép ki egy magasabbrendű, filozófiailag is érvényes szintézis felé (*Téli éjszaka*, *Eszmélet*). Valójában Szabó Lőrinc is hasonló utat jár: a verstípus nem visszalépés, az epikus mindennapiság itt nem a versegész irányultsága, hanem József Attilához hasonlóan a dolgokkal való találkozás horizontja, amely éppen a fundamentálistológia poétikai adekvációjának beteljesítéséhez vezet.

Illyés Gyula lesz az, aki esztétikai igényét és költői gyakorlatát tekintve pályája egészében megmaradt az epikus vers eszményénél. Gyakorlatában és érdeklődésében is. Ezáltal az ő 1928-as költői fordulata, mind pedig az e szemlélet alapján interpretált kortárs líra (köztük az e jegyben értelmezett habitsi és Szabó Lőrinc-i költészet) az epikus vers paradigmája. (Ezúton lehetne a paradigmaváltásnak ezt a másik változatát: nemzeti modelljét követni; de ez jelenleg nem témája a dolgozatnak.)

A hasznossági elv és az ábrázolás összekapcsolása a poétikai gyakorlatban ugyanakkor kizárná a teremtés-esztétika gyakorlatát; az avantgarde kimerüléséből következik és ellenében fel is lép: elméletileg és ahol teheti (pártkötöttségben vagy parancsuralmi államokban) hatalmi preferenciákkal társítva. Ugyanakkor – paradox módon – átveszi az avantgarde akaratit elemeit: az építeni vágyott jövőképet, amelyet az ábrázolás-elv kritikai tendenciáinak (ún. kritikai realizmus) ellenében különböző idealisztikus messianisztikus elemekkel egészít ki (például az ún. szocialista realizmus elemévé társított „forradalmi romantikával”: az avantgarde-től időben visszafelé eszményesített formális tükrözés-elvű ábrázolástól egy ezt megelőző stílusforma – a romantika – idealizáló elemeihez epigon módon hátrálva). Ha pedig így tekintem, szándékában a hasznossági elv alapján történő ábrázolás nem is különbözik (csakis stílusjegyeiben, de abban végül dogmatikus elkülönüléssel) az avantgarde-től.

Akarat. Ezzel eljutottunk *A Sátán Műremekei* korszak utóbb megadott ars poeticájának másik kulcsszavához. Az *Egy álmai* című, 1931 elején írott versben ezt találjuk: „az igazság idegállapot vagy megfogalmazás” és ezzel Szabó Lőrinc azt a dilemmát tudatosítja, amely mind a filozófiát és esztétikát, mind a költészet gyakorlatát megosztotta a század elején: a pszichológia vagy a logika primátusának kérdése. A költői gyakorlatban itt tulajdonképpen az avantgarde és a klasszikus modernség szemléleti kettősségét érhetett tetten. (Persze a költészet történetében alig találhatók ilyen szétválások, talán: Mallarmé az egyik oldalon, a *Menschheitsdämmerung* expresszionista költői a másikon. De már éppen ebben az antológiában ott szerepel a Mallarmé-tanítvány Stefan George, aki egyébként a legtávolabb áll az expresszionizmustól.) Elméletben pedig éppen a Croce esztétikájában – amely végképp nem rokonítható az avantgarde-dal – jelenik meg a hasznos akarát, „akarni az ésszerű célt” értelemben, etikai normaként.²⁷ Ugyanakkor, mint láttuk, a mimézis-elv értelmében a „realizmus” igényével is leírható az akarát megtestesülése, mint a hatalom akarásának történelmi adekvációja.

Így, végül is a logika ellenőrzését megkerülve, illetőleg csak a megformálásban alárendelten szerepeltetve, a pszichológiailag meghatározott ítéletalkotás („a meg nem gondolt gondolat” – József Attila nagyon pontos megfogalmazásával) lehetősége adva van mind a klasszikus modernségű művek centrális meghatározásakor, mind a futurista-expresszionista költői megoldások szubjektív vágyképeknek ítélesekor, mind pedig a párt-érdekeknek alávetett, poétikailag epigon jellegű irodalom úgynevezett eszmeiségében. Leírható kritikai élel (mondjuk avantgarde-színezésű monológ, illetőleg kórus formában, mint az *Áradás, áradás!* című, Babits által is igen dicsért korai Szabó Lőrinc-vers esetében²⁸), idealizáló formában (mint a *Vezér* című Szabó Lőrinc-vers vagy a felszabadítóra való várakozásra visszautaló kései Füst Milán-óda, *A Hervenéshez!* című, úgyszintén George klasszikus modernségű, a szépség esztétikai megtestesülését jelentő vezér, illetőleg Reich-versei) avagy a különböző „szocreal” idillek csak kultúr- és politikatörténetileg értékelhető formájában.

Ezzáltal a huszadik századi költészet egyik nagy csapdája éppen a „Legyen a költő hasznos akarát” jelszó lesz, amely ekkor alkalmazhatóvá válik éppúgy minden hagyományos baloldali, mint a bal- vagy a jobboldali

²⁷ Benedetto CROCE: *Esztétika*, i.k. 59.

²⁸ SZABÓ Lőrinc: *Vers és valóság*, i.k. 2.k. 556-558.

diktatúrákat idealizáló messianisztikus vágyképeknek mind leírására, mind megítélésére, mind elfogadására.

Tehát ez a történelmileg meghatározottan jelentkező akarati-pszichológiai szemlélet nem valamely költői irányzathoz kötődik, hanem az összes, az első világháború után használható irányzatban kifejezhetővé kényszeríti magát. Költői személyiségek kíváncsisága, megszállottsága, elkötelezettsége, hálája, de még szkepsze is alkalmazhatja az élő hagyományos formákat, sőt epigon módon reorganizációt is kiválthat.

Ugyanakkor a feloldó ellenpélda is megfogalmazódik a korban, erre Ferenczi László hívja fel a figyelmet: „1924 fontos év volt Ferrero életében [...] 1924-ben adta ki Párizsban a *Szózat a süketekhez* című könyvét. [...] 'Tudjuk-e hogy mit akarunk? Ez az alapvető kérdés' – indítja Ferrero könyvét, majd így folytatja: 'Korunk az akarat zűrzavarától haladoklik'.²⁹

Ebből következően lehet biográfiai kérdés, hogy valamely személyiség miért hozott létre egyfajta ábrázolatot, de az poétikai tény: a hagyományosan érvényben volt alkotási módszerek nem álltak ellen, nem zárták ki ezt a reálisan létező politikai vonzást. A poétikai feladvány: hogyan sikerült a gyakorlatban olyan paradigmát teremteni, amelyben hatékonyan le lehet küzdeni ezt a befolyást, és amely kizárja bármely, csak pszichológiailag ihletett akarati tényezőnek nem a jelenlétét, de a dominanciáját a versben. Konkrétizálva: nem az a probléma, hogy, mondjuk, Szabó Lőrinc megírta a *Vezér* című verset, hanem az, hogyan jutott a *Vezértől* a *Párt válaszol* című költemény kizáró végeredményéhez. Így vizsgálva a *Vezér* című vers utóbbi, 1938-as felhasználásának kérdése is csak emberi-életrajzi problémává minősül; poétikailag éppen pozitívumként jelentkezik a tematika 1928-as teljes érvényű átélése: poétikai dominanciája lehetetlenüléséhez vezetett.

Ember, hogy ne légy csupaszon,
erődre és terveidre
láthatatlan páncélt terítve
valaha még védelmet adtak
neked is a legfőbb hatalmak,
a húság és a haszon.
Most itt dideregsz csupaszon.

²⁹ FERENCZI László: *Ferrero és a hatalom*, Vigilia, 1991/4. sz. 291.

Mondja pedig ezt a Párt (bármiféle párt) a versben és visszhangszerűen büszkén feleli, öntudatosan a dialógus másik tagja: „Én is így látok, csupaszon”.³⁰ A hagyományos, homogén formában kifejezett paternalizáló „hasznos akarat”, a diktatúrák legitimációja fordul a versben az ellenkezőjére: olyan versszerkezet született, amelyben elveszíti érvényét ez a legitimáció. A homogenitás helyett a másság versen belüli formálódása és tolerálása jelenik meg: a vers dialógus színtere lesz.

* * *

A fordulat előkészítő verse: *Vezér*. Bármennyire sajátos szerkezeti és pszichológiai felépítésű verset alakít Szabó Lőrinc a *Fény, fény, fény*, illetőleg *A Sátán Műremekei* idején, az a vers nem más, mint a klasszicizált szerkezetbe szorított expresszionista költemény, illetőleg a görög kardal formájára szerkesztett szociális programvers. Nemcsak személyes ellen-szenv szövegezteti meg Füst Miláni *A Sátán Műremekei* becsmérése, Babits és Ady pokol-, illetőleg pénz-szimbolikájának utánérzését láttatva csak benne, a Szabó Lőrincet újra baráti közelségbe fogadó Babits sem tud jó szót szólni mellette, a kiújuló ellenségeséget elkerülendő inkább beferezetlennek hagyja írását, melynek töredékét csak nemrég publikálta Kelevész Ágnes a Holmiban.³¹ A „Sátán”-vers erős érzelmi indítatású, lázadó monológ a szociális igazságtalanság ellen. Indulat táplálja és marxista indítatású gazdasági terminológia adja gondolati vázát. Csakhogy Szabó Lőrinc realitás-érzéke már ekkor hitetlen a marxista elmélet gyakorlati megvalósítását illetően: az osztályharcot csak a szociális igazságtalanság ábrázolásában fogadja el, a „tudatos jövőt” ő sohasem hiszi, bármely változást csakis mint személyes helyváltoztatást vagy csoportos helyeserét képzel el: a szerepek helyett csak a szereplők cseréjét tétélezi fel.

Ugyanakkor, a hasznosságelvét követve, a pszichológiai meghatározottságot elfogadva magáévá éli a költészetben is polgárjogot nyert mes-

30 Ez a sor az 1974-es Szépirodalmi kiadása kötet óta „Én is így járok, csupaszon” változtat szerepel. A költő által kiadott összes változat ennek ellentmond (Pesti Napló, 1931. március 29.; *Te meg a világ*, 1932; *Összes versei*, 1943), hasonlóan a halála utáni első, 1960-as gyűjteményes kiadáshoz, a *Vers és valóság* című kiadásban visszaállítottuk a Szabó Lőrinc által közölt, és az ekkori versszemléletnek megfelelő szöveget.

31 KELEVÉSZ Ágnes: *Babits abba-hagzott tanulmánya*. Holmi, 1990. március, 303-304.

sianisztikus vágyakozást: az erő elvét, amely az erőszakot, akár a „Gonosz fegyvereit” is alkalmazza az emberért.

Sajátos paradoxont él meg ezáltal a költészetében. Pályája elején, Bábics környezetében, látva a diktatúrák hatalomváltását, egyértelműen tudja, hogy az erőszak embertelen, és azt is tudja, hogy az akkor elúrhodó technika emberellenes. Ugyanakkor, már ezekben a verseiben is egyfajta perverz kacérkodás érhető tetten. Mind az erőszakot ábrázoló *Aradás! aradás!*, mind a technikai pusztítást vizionáló *Kalibán* a beleélés remeke is. Az egyik expresszionista kórus, többesszám első személyben, a másik elkeseredett buzdító-vers a kultúra elpusztítása („Égesd el a könyveket, Kalibán!”). A versek ugyan feltételezik a dialógust, de ez még nem a költemény szerkezetén belül valósul meg: a szerkezeti homogenitás kórus vagy monológ formájában szerveződik, bárha a versegész érezteti a szerző távolságát a benne megszólaltatott indulattól. Mégis a távoztató ironiát öntudatlan és akaratlan túlszuggerralja egyfajta azonosulás. A „Kellenek a Gonosz fegyverei”-elv ismeretében pedig ezt a perverziót nála reális alkati hangoltsággént is felfoghatjuk. Ezt a latens beleágyazottságot erősíti azután versről-versre a mind a klasszikus modernségben (George), mind a futurizmus-expresszionizmusban megfogalmazódó akarati elem, a vezér-elv messianizmusa.

Három törvényt szembeesít:³² a *Szeretet*-et, a *Szabadság*-ot, és az *Igazság*-ot. Az első a keresztény-elv, a második a liberális polgári szabadságharc-gondolat. A harmadik az „új vezér” rendje „a felszabadított emberéért”. A *Sátán Műremekei*-beli vers eredeti címe: *Három pillanat az időben*; fokozásra épül, történetiszemléletet hirdet; történelmet ábrázol és a „hasznos akarat” érdekében kinyilatkoztat.

Csak hogy ezúttal az *Igazság*-hoz vezető út eszerint nem a későbbi „idegállapot”-tal élhető át, hanem méginkább indulati jellegű, a korábbi megfogalmazás elszólása a meghatározó: „testi-állapot”.³³ És ezzel nem vagylagosan közelít az *Igazság*-hoz, hanem költői monológban, kinyilatkoztatás formájában. A költő pervertált hangoltsága testiállapotként determinálja a hatalom akarását, amely személyes gátoltság (szegénység, intellektuel alkalmatlanság) okán külső személyben objektívalódik, a személyes énnel is szembeforduló erőszakká mitizálódik.

32 A háromrészes vers *ASátánMűremekei* című kötetben jelent meg. A részek kéziratának címe: *Hirdessétek a szeretetet, Hirdessétek a szabad erőt, Hirdessétek az igazság erejét.*

33 Az *Egy álmai* című vers 1931. márius 15-én a Pesti Naplóban megjelent szövegében.

A történelem menete azonban éppen ebben az időben olyan hatalmas struktúrákban realizálódik, amelyekben a történelmi haladás-eszme megvalósítójaként különböző történelemszemléleti elvek (osztályharc, nemzeti gondolat, fajelmélet) elvárásai alapján személyes diktátorok jelennek meg. A messianisztikus várakozások személyes diktatúrákban objektívalódiak a költő szeme láttára. Ami Stefan George számára még elvont sejtelem és a szép szimbolikus stilizációja lehetett, az Szabó Lőrinc pragmatista és a mimézis elvét időlegesen elfogadó költészetében realista valóságként jelenhet meg.

És itt lép be a költői kíváncsiság a *Vezér* című vers esetében. Az „elméleti pillanat” ez, amely egyúttal a „homályba jutás” is, és amely után a „cselekvést vagy nem kezdi meg vagy félbeszakítja”. Szabó Lőrinc ezután a zsákcában való közlekedést félbeszakítja; egy éves költői hallgatás következik, majd egy újfajta költészet.

Függetlenül attól, hogy emberi gycngeségből 1938-ban³⁴ ezt a verset éppúgy, mint 1940-ben George Reich-verseinek fordítását jóslatként értelmezi³⁵, 1928-ban költészetében tudatosítja a perverziót: az akarat vágyója az egyes embert megalázó erőszak álmát, mint reális ábrázolmányt átéli.

És ha így követjük a versben az életmű alakulását, akkor Ferdinand Tönnies akarat-teóriáját is figyelembe vehetjük,³⁶ annál is inkább, mivel a költői alkotást Szabó Lőrinc is akaratként jellemzi az 1929-es, már idézett tanulmányában. És utóbb is, a vers-monológ ábrázolt monddójában önmagára is visszautal: „Legigazabban és legrövidebben azt mondhatnám, hogy a vezér az én elképzelt egyik énem.”³⁷ És ha így nézem, összefüggést találok a vezér-figurával azonosuló költői én kifejeződése és egy másik vers között, ahol a luthallmérkőzés eufóriájában a néző-költő

34 A *Vezér* című vers a Pesti Napló 1928. szeptember 16-i számában jelenik meg, majd pedig átdolgozva az 1938-as *Harc az ünnepért* kötetben. az 1928-as évszám jelölésével. Ezután a nyílt Virradat is leközlzi az 1938. május 2-i számában, ami ellen írásos tiltakozást nem jelent be a költő, bárha szóban elhatárolta magát tőle. A vers német nyelvű publikációjához nem járult hozzá (lásd dr. Gál István. Az Ungarn, a Német-Magyar Társaság folyóirata szerkesztőjének 1945-ös tanúskodó levelét. MTA Könyvtára kéziratára. MS 4678/63. sz.)

35 Szabó Lőrinc. *Stefan George és az új Németország, Esti Magyarország*, 1940. június 28. és a két fordítás ugyanitt: *A halottakhoz. A költő a zürzavar korában*. A compiegne-i francia fegyverletétél alkalmából bevált jóslatokként emlegeti a verseket.

36 Ferdinand TÖNNIES: *Gemeinschaft und Gesellschaft*. 1887., magyarul: *Közösség és társadalom*. Bp. 1983. Az idézetek Tatár György fordításai.

37 SZABÓ LŐRINC: *Vers és valóság*, i. k. 1. k. 635.

azonosul a diadalmasan játszó tizeneggyel.³⁸ Az akarat transzponálásának történelmi és mindennapi esetével van ily módon dolgunk: az események poétikai átélésével.

Ha pedig így nézzük a verset, éppen a Kürwille, a választóakarat lefrása illik leginkább a versre. „A választóakarat magának a gondolkodásnak egyik képződménye, amelyet ennél fogva az előidézőjével – a gondolkodás szubjektumával – való viszonyon belül illet meg a tulajdonképpeni valóság: még akkor is, ha mások részéről megismerhető, és mint olyan, elismerhető [...] A fogalom megértéséhez a célt kell kutatnunk, amelyhez alkothatták”. Megjelenik a versben is, Tönniesnél is az ilyen célratartó törekvés recepciója. Szabó Lőrinc versében: „Szörnyetegnek lát az idegen önzés”. Tönniesnél: „az 'egoista' gondolkodás, amely az individuáció elvét fokozza a végsőig, tökéletesen gonosznak és ellenségesnek látszik”. Összegzésként pedig: „A gondolkodás, amelyet eddig teljességgel a mű határozott meg, s annak eszméje hordozott, elszakad tőle, fölébe emelkedik, s a végkimenetelt és a sikert tüzi maga elé *célul*. A műből pedig, mint ha attól különböző és elválasztott volna, eszköz és hasznos ok lesz, s mint ilyet látjuk nem lényegiként és nem szükségszerűként. Sok út vezet ugyanahhoz a célhoz vagy sok ok idézheti elő ugyanazt az okozatot, s a kísérlet most a *legjobb* eszköz meglelésére irányul, vagyis eszköz és cél viszonyának lehetőleg a cél javára történő alakítására. Ha pedig úgy tűnik, hogy a sikert valamely eszköz – akár az egyetlen vagy a legjobb – *valóban* feltételezi, akkor ez az eszköz egyben *szükségszerű* ok is, és alkalmazni *kell*.”³⁹

Ez az a pillanat, amelyben még egybeláthatta Szabó Lőrinc a Dichter és a Führer figuráját,⁴⁰ az egyén perverziója és a vezér lénye még fedheti

38 *Futballversenyen*. Mottó: A 61. magyar-osztrák mérkőzés győztes Tizeneggyének. taps helyett. In: *Vers és valóság*, i.k. 2.k. 589-590.

39 Az idézetek Ferdinand TÖNNIES: i.k. 118., 149.; 159.; 166.

40 V.ö.: Max KOMMERELL: *Der Dichter als Führer* in der deutscher Klassik, Berlin, 1928. Bondi kiadása. A George-féle Blätter für die Kunst köréhez tartozó szerző a német klasszika felett seregszemlét tartva, hasonló ellentmondással találja magát szemben, mint Szabó Lőrinc *A Költő és a Földiek*, illetőleg a *Vezér* című versekben. Bárha leírja: „Frei-lich bleibt nach wie vor das erste das Werk”, a műben mégis a „hasznos akarat” megtestesülését keresi, és ezt az eszményt állítja a jelen ifjúsága elé. Azt a szellemi pillanatot rögzíti könyvében, amely feltételezi a Dichter és a Führer egybeesését, ugyanakkor érzékeli a szétválás esélyét (szerinte: veszélyét) is. „Wenn der Verfasser sein Buch 'Der Dichter als Führer' nennt, so ist er gewillt, die Dichter darin auftreten zu lassen als Vorbilder einer Gemeinschaft ab wirkende Personen. Hat einerseits die Suche nach Lebensumständen dazu verleitet, die Dichtung selbst hintanzusetzen, so läuft man wiederum Gefahr, im Dichter nichts als den bloßen Poeten zu sehen.” (Vorbemerkung).

egymást; bárha ugyanakkor már ez a pillanat az is, amikor szétfelé figyel a „gondolat gondolója” és a „tett tevője”.⁴¹ Ez az elgondolás, amely éppen a tett visszavételét is eredményezheti: „egy (ideális) lehetőség megsemmisülhet azáltal, hogy valósággá válik, de azáltal is, hogy lehetetlenséggé válik. Egy lehetséges cselekvés előzetes akarását tekinthetjük egy, e kettős megsemmisítésre irányuló felkészülésnek. Növekszik az egyik és csökken a másik lehetőség; éspedig annál inkább, minél valószínűbb gondolatban a tett végrehajtása és következménye, vagy minél világosabban mutatkozik a gondolat, pusztá megléte által, a tett szükségyszerű és feltétlen *okának*”.⁴²

Szabó Lőrinc költészetében ekkortól az ábrázolás elkülönül az elgondolástól, a választóakarati megszünteti önmagát mint homogén gondolati konstrukciót. Illetőleg tudomásul veszi, hogy költői világában „szembelép vele az ugyanarra törekvő, a hozzá *hasonló* választóakarati szubjektuma, a *másik*, aki a *maga* eszközeivel és céljaival csatlakozik hozzá és áll vele szemben, aki tehát az ő kárán nyer és törekszik nyerni. Vagy el kell egymást kerülniük, vagy meg kell egyezniük, hogy választóakarati szubjektumokként egymás mellett fennmaradjanak; mert ha egyik a másikatól elvesz valamit vagy kényszeríti valamire, akkor mindketten magányosan akarnak és cselekszenek a kényszer mértéke szerint, ami viszont az alkalmazott eszközök és szerszámok minőségétől függ. Ha ezek az eszközök nem örömteliek sem az ő számára, sem az én számomra (vagyis amennyiben nem örömteliek mindkettőnk számára), akkor nem cselekszem vele *jót*; nem azt adom neki, amit ő kíván. Ő viszont vagy egyáltalán nem cselekszik, vagy pedig kényszerítve cselekszik, vagyis nem saját akaratából, nem a maga kedvéért; cselekvése nem választóakarátának megvalósulása. Amit pedig előfeltételeznünk kell. Ez annyit tesz: az absztrakt személy tiszta fogalma önmagából létrehozza a maga dialektikus ellentétét.”⁴³ A Dichter és a Führer már ellentétként jelenik meg *A Párt válaszol* című dialógusversben, a vezér-elv ellentétébe csap át: a kiszolgáltatottság tudatosodásába: „magányod barlangját kard kutatja át”.⁴⁴ Ugyanakkor ezt – a politikai tematikában bekövetkező – váltást előkészíti, kiegészíti, általános poétikai érvényűvé hangolja át az egyéb tematikában megnyil-

41 Ferdinand TÖNNIES: i.k. 171.

42 Ferdinand TÖNNIES: i.k. 171.

43 Ferdinand TÖNNIES: i.k. 177.

44 SZABÓ Lőrinc: *Politika*, megjelent a Pesti Napló 1931. október 25-i számában. majd a *Te meg a világ* kötetben.

vánuló hasonló változás. A szociológiai témában mindjárt 1927-ben a következő mottó-párbeszéd vezeti be a *Tízezer magyar gyermek* című verset:

A: Rettenetes. De ne törődj vele, mert mindezen nem lehet változtatni.

B: Nem lehet változtatni? Hisz ez még rettenetesebb!

És ugyanez a férfi-nő párharccá váló szerelmi tematikában (élet-rajzában is, költészetében is) megbontja a *Nem nyúlok hozzád, csak nézem, hogy alszol* típusú korábbi monológ-verset a még 1928-as *Egy asszony beszél* kettős versében, utóbb a *Semmiért egészen* címűben. Felütésében az előbb idézett mottó-dialógusra rimelően („Hogy rettenetes, elhiszem, de így igaz.”).

De, nemcsak versben, elméletben is feladja az ábrázolt képlettel való azonosulás homogén poétikai gyakorlatát. Szélválasztja a „külső, politikai vagy erkölcsi hasznosság célzat”-át, „a témába beképzelt öntudatlan vagy akár hangosan hirdetett hasznossági (ideális) célzat”-ot a „belső szabadság”-tól: „az igazi költészet [...] a l'art pour l'art szabadságára féltékeny akaratával követeli, hogy kizárólag az írók egyéni temperamentuma váltogassa ki a feldolgozandó témákat, [...] a magas költészet, létrejöttét tekintve, legelsősorban egocentrikus testi-lelki kielégülési kényszer”. És ha a kiragadott idézetrészek nem sokkal a *Vezér* vers után még a Dichter-Führer egybeesés választóakarátát visszhangozzák is, kiegészítésük már a szélválásra utal, a teljességet felmutató dialógusra: „de egyúttal kívánja azt is, hogy művészei minél teljesebb keresztmetszete legyenek minden emberinek, [...] ugyanúgy teljességükben akarja szolgálatába hajtani az összes formai kifejezőeszközöket is, mert korlátolt különcködésnek és öncsonkításnak éreznék, ha valamely részletszabadsághoz vagy részlettilalomhoz kapcsolódnék”.⁴³

Amikor pedig Szabó Lőrinc belső fejlődésében ide jutott, az akkor érvényben volt költői kifejezési eszközök éppen kimerítették megújulási lehetőségeiket. Amit a saját útján észlel, azt tapasztalja a kortárs líra teljességében. Diszkreditálódik a pragmatista pedagógiai elv, a pszichológiai primátusú ábrázolásmód, a mimézis-elv, az újabb irányzatok közül a klasszikus modernség és az avantgarde. Amikor ironikusan megítéli az „idegállapot” ihlette alkotói módot, egyben tudatosodik számára, hogy tarthatatlan a vers, amely az egy Igazság elkötelezettje. A hazai iroda-

lomszerveződésben is erősen leszálló ág mutatkozik: a klasszikus modernség vezető fóruma, a Nyugat kiüresedik, személyes-szerkesztői válságba torkollik jelképesen Osvát halálával: az emigrációból hazatérő Kassák az avantgarde erőit nagyígéretű felvonulásba szervezi, amely végül a Dokumentum tűzijátékával kimerül, a két mozgalom közötti kiegyenlítést vállaló úgynevezett második nemzedéket szervezni akaró Pandora, a nemzedékszervező és szerkesztő Szabó Lőrinc poézisében felgyült ellentmondásokat magában hordozva, fél év alatt elhamvad; és amikor úgy látszana, az „első mester” és tanítványa egymásra találhat, személyes okok és egy másik újító, Illyés másfajta paradigmájának vonzása végleg szétválasztja Babilst és Szabó Lőrincet.

Eddig voltak Szabó Lőrinc előtt minták, amelyeket legfeljebb személyes élményekkel töltött ki, és hihette: vannak társai. Ekkortól nem lát maga előtt példát, a romokon új költői világot kell építenie. A fordító is eddig egy-egy költőt vagy irányzatot dolgoz fel (Baudelaire, Verlaine, Stefan George, *Menschheitsdämmerung* költői) ezentúl (a poétikai átalakulását tájékoztatóan segítő Goethe és Villon kivételével) jobbra csak egyes érdeklődésére különlegesen számot tartható verseket fordít, eszerint állítja össze műfordítás kötetét, az *Örök barátainkat* is. Példázatai ekkortól kezdve – hasonlóan Pound programjához –: az öntörvényű klasszikusok. A velük való „lényegbeli azonosság”⁴⁶ válik feladatává: a paradigmaalkotás. Eddig nemzedéke vezető és szervező egyénisége, ekkortól egyedül marad költészetével az élő költők között is. Éppen ekkoriban alapozódik egyetlen személyes költő-barátsága, mely meg is marad élete végéig, megbonthatatlanul: Illyés Gyulával. Következően ekkortól datálódó irodalomtörténeti helyzetkijelöléséből: Illyés egy másik paradigma beteljesítője; kettejük viszonya: lényegileg nem befolyásoló másság egymást-figyelése.⁴⁷

* * *

A létező rákérdez önnön létezésére. Ha a beérkezés tudatával szerkesztett, hat évvel későbbi *Te meg a világ* kötet alapján akarom leírni a változást, akkor tudatosíthatjuk ezt a paradigmaváltást.

46 SZABÓ Lőrinc: *Dívatok...*, i.h. 157.

47 Lásd: SZABÓ Lőrinc *Bevezető Illyés Gyulához*. 1956. In: *Könyvek és...* i.k. 453. kk.

A *Te meg a világ* kötet cím és a kötetet jellemző személyiség-látomás formálisan egy dramatizált költői világot revclál, amelyben az *aktor* szövege magában foglalja az előző évtized lázadó egyénét (a szociológiai szemlélettel, a pragmatikus-pedagógiai indítatással és a pszichológiai igazságkereséssel), és ezt ellenpontoszza a *szemlélő*, aki a világ változtathatatlan törvényeit láttatja (logikai ítéletet alkotva). Az a ketősség születne meg ezáltal, amelyről már Schiller is beszél? „Ameddig az ember, első fizikai állapotában, az érzéki világot csak szenvedően magába fogadja, csak érzel, addig még teljesen egy is vele, s éppen, mert maga is világ csupán, azért számára még nincsen világ. Csak amikor esztétikai állapotában azt magán kívül helyezi, vagyis *szemléli*, különül el tőle személyisége s jelenik meg előtte egy világ, mert megszűnt egyet alkotni vele.”⁴⁸

Szabó Lőrinc esetében ez az alkotói folyamat ekképpen legfeljebb csak formálisan lenne leírható, nála nem a *te meg a világ* szétválása teremti az esztétikai megformálhatóság esélyét, hanem az *Énben* egyszerre benne élő és ki is váltódó, poétikai minőségben is dialógusba kezdő *te meg a világ* polifón megszólalása.

Vizsgálódásom számára éppen az ebbe való átmenet az érdekes. A váltás:

vak voltam már és dermedt zűrzavar,
s falba léptem, – s ajtót nyitott a fal!

Mik azok a „jó csodák”⁴⁹, amelyek nyíltak számára? Az elhatározó lépést *A Költő és a Földiek* eredeti (1926-os) és átdolgozott (1943-as) változata között találom. Az eredeti valóban „összefoglaló programvers, mintegy menteni igyekeztem benne a megindult szocialista hitemet.” „Átdolgozott formájában: egészen elfogadható.” Mi ez a többlet? „Érdekes, hogy felháborít mind a tömegnek, mind a messianiztának az érdekképviselete; szerintem 'érdektelenül', sőt a saját 'érdeke ellen' is kell szólnia a költőnek.”⁵⁰ Ezzel rés nyílik a pragmatista pedagógiai elven, tudatosítható lesz számára a perverzión, amely a vezér-elvhez vezető bármely messianisztikus tömegmozgalom szolgálatának átélésére vezetné a személyes

48 J. Chr. F. SCHILLER: *Levelek az ember esztétikai neveléséről*. In: *Válogatott esztétikai írások*. Bp. 1960. 257. Szemere Samu fordítása.

49 Az idézetek a *Harc az ünnepért* című kötet címet is adó versből valók. A vers első változata *Falba léptem és ajtót nyitott a fal* címmel a Pesti Napló 1928. január 22-i számában jelent meg.

50 Az idézetek SZABÓ Lőrinc *Vers és valóság* című emlékezéséből, l.k. 294-295.

szabadságjogok akaróját. Az antiliberális emberben megjelenik a liberális költő. És ahogy egy lassan kiépített rendszeren belül egyetlen ellentmondás tudatosodik, a felhomlás azonnal bekövetkezhet. Az *ars poetica* két eleme ezzel dialógusba kezd: a „hasznos” és az „akarat” két, elkülöníthető szféráját adja a versnek. Logikai alapon a vers pedagógiai és pszichológiai homogén hangoltsága megszűnik, a megvolt összetevők megmaradnak, csakhogy jellegükben megváltoznak és egymással szembefordulnak.

Megmarad az ábrázolás, a mimézis elve: sőt, látszólag méginkább hangsúlyt kap, mivel a vers szereplőjének közvetlen környezete, a mindennapi élete – csakhogy valójában átlényegülve, fenomenológiai jelleggel – lép bele a versbe, és ezt a viszonyt már logikailag, analitikus jelleggel írja le.

Megmarad a pedagógiai célkitűzés, a hasznosság elve: csakhogy már nem valamely csoportérdek szolgálatában, hanem az egyes ember önmegvalósításáért.

Sőt, megmarad a vers pszichológiai hangoltsága is: csakhogy már nem a közösségi akarat misztikus vezér-elvét szolgálja, hanem az önzés jogát emeli meghatározóvá, a nietzschei indítatást felváltva „az önzés cápjának”, Stirnernek ihlető filozófiájával.⁵¹

Tehát költészetének mindegyik, korábban meghatározó elve megmarad, csak számára való jelentésében változik. Válsága (metaforájával: a fal) abból következett, hogy mindezt egy lineárisan célratörő, homogén verstestté kellett egyesítenie, ahol ez nem sikerült, kiselejtezte. Mivel pedig ekkori verseinek többsége e mérték szerint nem volt sikerültnek mondható, 1928 végén még a kötet összeállításáról is lemondott. Időbe tellett, míg felfedezte: a torzónak látszó versek adják az új lehetőséget (metaforájával: „s ajtót nyitott a fal”). Ez pedig a homogén verstest hagyományos ideáljának feladása, a dialógus jelenléte.

A költő versében a környezete történelmi által meghatározottan akcióba lépő ember harcát éli át önmaga meghatározásáért. A történelem helyett a történetet figyeli, amelyben a létező önmaga viszonyait tudatosítja, beteljesítve önmaga megvalósításával önmaga pusztulását. A történet két nemlét közötti idő, amelyben az ember megszüli „gyermekét, a halált.”⁵²

51 Lásd SZABÓ Lőrinc: *Vers és válság*, i. k. 1. k. 339-340.

52 SZABÓ Lőrinc: *Gyermekünk, a halál*. Megjelent a Pesti Napló 1931. június 7-i számában, majd a *Té meg a világ* kötetben.

A „csoda” pedig, amit saját költői fejlődésében Szabó Lőrinc gyakorlatilag megtalál 1927–28-ra az a gyakorlati poétikában adekvát azzal a filozófiai rendszerrel, amelyet épp ekkor publikál Heidegger a *Sein und Zeit*-ben.

Ha a Szabó Lőrinc-vers formát teremtő belső szemléleti alakulását le akarom írni, legpontosabban Heideggert idézhetem: „A lét kérdésének kidolgozása ezek szerint ezt jelenti: áttekinthetővé tenni létében egy létezőt, a kérdezőt.” „A jelenvalóléthez hozzátartozó létmegértés egyforma eredendősséggel jelenti tehát, hogy megértünk olyasvalamit, mint 'világ', és megértjük a létezőnek a létét, amely a világban válik megközelíthetővé.” „A jelenvalólétnek alapvető sajátossága, hogy a léte felől előzetesen *kikérdezendő* létezőként kell szerepelnie.” „A jelenvalólétre [...] az jellemző, hogy legsajátabb létét *abból* a létezőből érti meg, amelyhez lényege szerint állandóan és mindenekelőtt viszonyul, vagyis a 'világból'. Magában a jelenvalólétben, így annak saját létmegértésében rejlik az, amit úgy fogunk felmutatni, mint a világmegértés ontologikus 'visszasugárzását' a jelenvalólét-értelmezésére.”⁵³

* * *

„*Magukhoz a dolgokhoz*”. Ha a *Té meg a világ* kötetcímet pontosan akarjuk interpretálni, akkor (a Schillerre visszautaló leírás korrigálására) ezek a szövegek elengedhetetlenek. Mint ahogy az új realizmus és a Neue Sachlichkeit stílus-megjelölés is másfajta horizonton jelenik meg, ha a fenomenológiai módszer poétikai jelentkezéseként értelmezem. „Fenomenológiának nevezzük a létezőnek minden felmutatását, amely a létezőt úgy mutatja fel, ahogy az önmagán megmutatkozik”. „A világban, amelyet magukkal a dolgokkal folytat” „vissza a dolgokhoz” jut el, az átlagos mindennapiságon keresztül.⁵⁴ Így követhetjük Szabó Lőrinc általunk látszólagosnak nevezett viszatérését a tükrözés-elv szerinti ábrázoláshoz (*Különbéke, Tücsökgzene*), amely vers-réteg éppen az egyik horizontja, tulajdonképpeni kérdezője a versegész létbölcséleti ihletének, a fundamentálistológia adekvációjának megalapozója a versben. Szabó Lőrinc sem költői mintát, hanem filozófiai párhuzamot említ, a maga részéről Russell

53 Martin HEIDEGGER: *Lét és idő* i.k. 94., 102., 104., 106.

54 Martin HEIDEGGER: *Lét és idő* i.k. 132., 122.

filozófiájából keres igazolást ehhez a fordulathoz,⁵⁵ mert érzi, hogy ez a visszatérés nem az előzőleg elhagyott hagyomány alapulvétele. Hiszen poétikailag hasonló problémával kellett szembenéznie, mint filozófiailag Russellnek, aki a maga *Tilcsökzenéjében*, a *My Philosophical Development* című gondolkodói önéletrajzában ezt így foglalja össze: „Korábban úgy fogtam fel az észlelést, mint szubjektum és objektum kéttagú viszonyt, minthogy ez viszonylag könnyűvé tette annak megértését, miképp szolgáltatnai az észlelés tudást másról is, nem csak a szubjektumról. [...] Mindencseire az érzékletek, még a vizuálisak vagy auditívek is, kezdtek úgy jelentkezni előttem, mint amelyek nem természetük szerint viszonyjellegű (relacionális) események. Persze, nem azt akarom mondani, hogy amikor látok valamit, nincsen kapcsolat köztem és a között, amit látok; csupán arra célzok, hogy e viszony sokkal közvetlenebb, mintsem korábban feltételeztem, és hogy mindaz, ami bennem végbemegy, amikor látok valamit, ami az esemény logikai szerkezetét illeti, nyugodtan végbemehet anélkül is, hogy lenne bármi rajtam kívül cső, amit láthatnánk. Nézeteim megváltozása jelentékenyen növelte azoknak a problémáknak a nehézségét, amelyek a tapasztalat és a külső világ összekapcsolásával függnek össze.” Ennek eredményeként elméleti csomópontként írja le Russell: „annak egésze, amit következtetés nélkül észlelünk, személyes világunkhoz tartozik. Ebben a tekintetben egyetértiek Berkeley-vel. A csillagos ég, amelyről vizuális érzékletünkben tudomást szerzünk, bennünk terül el. Az a külső csillagos égbolt, amelyben hiszünk, már következtetett.” Russell neve, lehet, véletlenül kerül Szabó Lőrinc öngigazoló szövegébe. Az a tény, hogy tanulmányozta, sőt 1933-ban *The Problems of Philosophy* című művének egy kalandos sorsú példányát nehezen, cserével, meg is szerzi. De akkor már régen túl van 1927–28-as válságán, legfeljebb a *Te meg a világ* visszaigazolását látja benne, vagy még inkább a *Különbéke* változó poétikai formációjának módszertani alapozóját.

55 „Sokat vergődtem ezekben a magányos években az egyensúlyért, a tapasztalás közvetlen tanítóereje is ekkor nyilatkozott meg igazán előttem, és az új, második nagy hatás, amely éppoly hasznos volt, mint kb. 10 évvel előbb az elindító, akkortájt ért, amikor úgyszólván csak rendezni kellett azt, amivel lassanként magam is tisztába jöttem. E hatás középpontjában *Bertrand Russell és Goethe* állt, és ez a konstelláció már harmonizálhatta mindazt, ami előzményként történt. Valószínűnek tartom, hogy a lényege megnyugtató volt: mintha mindaz, amit Russellben és Goetheben láttam, elsősorban emberi biztatást adott volna, azt mondván a károsz elhagyó léleknek, hogy: Rendben vagy, te is egy *lehetőséges* világ vagy, *fiatalembert!*” In: Szabó Lőrinc: *Könyvek és...* i. h. 596–597. Vö.: Rába György: *Szabó Lőrinc*, Bp. 1972. 76. kk. Russell *My Philosophical Development*, 1959. című könyvét Fehér Ferenc fordításában, a Bp. 1968-as kiadás alapján idézem. 18., 36.

Mindenesetre párhuzamot már nem kortárs költészetben, hanem filozófiában keres: a másság, a különbözés indoklását keresi. A *Különbéke* mindennapisága és persze az ezt követő *Tiltsözkzene* életrajzisa (és ezt tághatjuk is, a harmincas évek „biológiai realizmusa”, például Benn költészetében vagy a nálunk először Kassák által közölt belga Carême költészete, hogy csak egymástól is különböző példákat említsek), nem a mimézis-elv újra feltámadása, hanem egyfajta fenomenológiai módszerű egzisztenciális analitika poétikai adekvációjának szerves része. Nem maga a teljes versszerkezet (ez a hagyományos tükrözési elvhez való visszatérés lenne), hanem annak dialóguskész rétege.

* * *

A dialógus... Mindaz, ami az 1927–28-as „költői válság” során felhalmozódott Szabó Lőrinc költészetében, az 1929-es hallgatás után tudatosodik poétikailag a költő számára. A *Te meg a világ* szemléleti születési pillanata 1930 elején következik be. Szinte versre rámutathatóan következik el a poétikai szerkezet és gondolati struktúra egybehangolódása. Heidegger művében szövegszerűen megtalálhatjuk a Szabó Lőrinc versével hasonló szerkezeti felépítésű jelenetet: „Jóllehet a hanyatlásban az önmaga létének tulajdonképpenisége egzisztensen elzárult és félreszorult, ez az elzárultság azonban csak a feltárultság *privációja*, amely fenomenálisan abban nyilvánul meg, hogy a jelenvalólét menekülése önmaga *elől* való menekülés. Azáltal, amitől menekül, a jelenvalólét éppen önmaga 'mögé' kerül. Csak amennyiben a jelenvalólét ontológiailag lényegszerűen a hozzátartozó feltárultságon keresztül egyáltalán szembekerül önmagával, annyiban *nud* önmaga *elől* menekülni. Ebben a hanyatló elfordulásban persze *nincs megragadva* a menekülés mielőlt, de még csak tapasztalat tárgyává sem lesz egy odafordulásban. Mégis, a *tőle* való elfordulásban feltárult 'jelen' van az, amitől a jelenvalólét elfordul. Az egzisztens-ontikus elfordulás – feltárultságjellege miatt – fenomenális lehetőséget ad a menekülés mielőlt-jének mint olyannak az egzisztenciális-ontikus megragadására. Az elfordulásban rejlő ontikus 'eltávolodáson' belül érthető meg és emelhető fogalmi szintre a fenomenológiailag interpretáló 'oda-fordulásban' a menekülés mielőlt-je.”⁵⁶

⁵⁶ Martin HEIDEGGER: *Lét és idő*, i. k. 338–339.

Idézhetem mellé a csak napilapban, 1930. január 26-án megjelent *Találkozás* című verset.

Menekülsz és nincs kegyelem,
menekülsz valami elől,

Lennél vidám, könnyű, igaz,
de ucca vagy, bús hűntanya,
teli detektívekkel,
s még bátran, mert ha megriadsz,
háta mögött már ott a fegyver
s a kiáltás, hogy *te vagy az!*

Itt állsz mellettem, – bántalak?
Tudod: nem szabad félni! *Mért?*
s *Mitől?* fénylik szemedben,
de belül máris omlanak
s nőnek eszeveszetten
a rejtő kártyavárfalak:

– Szánalmamat
érzi futva benned a hála
s elrémlők, mikor riadt
tekintetedből visszacsap
a válasz,
mondván, hogy: ismersz magadat!

Ez a *Találkozás* az a poétikai helyzet, amelyben megszületik a balladai jellegű forma, amely a korábbi homogenitásra törekvő versszerkezetet felváltva, a továbbiakban ellentéteire bontva rögzíti a költeményt, mintegy az egzisztenciális analitika adekvációjaként.

Látva, rémülten és hután,
 hogy jár a roppant gépezet,
 amely megőrli létedet,
 és annyi csalódás után,

Rablás, Terror, Bűn, Vér, Hazugság
 s a világ többi ős Hatalma
 előtt, melynek szörny keze-talpa
 szabja az élet örök útját:

Költő, élsz még? –

Szinte de profundis kiált a Költő az 1930. március 18-án megjelent szonett, a *Jaj* című indításakor, szinte a *Találkozás* folytatásaként. De ez a pokol-mélység egyben a mindennapi élet, amely a költői létezés színhelye. A benne való létezés maga az élet. Az emberi színháték a modern pokol-járás: a létezés ebben a mindennapi életben. Errefelé mozdul el már a korábbi ars poetica is.

Legyen a költő hasznos akarat,
 éljen a földön, talpa alá
 ezt adta a sors, ismerje meg
 az anyag természetét, az erők
 műhelyeit, legyen ő
 az embernek fia, aki
 szálla alá poklokra és
 harmadnapra föltámadott:
 poklokról szálljon fel az álmok
 egébe, hogy amit
 tapasztalataiból
 megformál, valóság legyen
 gazdag legyen és hiteles.

És ekként kell értelmeznem a *Materializmus* című verset is: „Az anyag öngyilkossága az élet”, – fogalmazza benne, és a végső kérdése a versnek: „mért dolgozik a test a lélekért?”. Ekképp élhető át egyszerre az emberi öntudat és az anyagi világ, illetőleg jelenik meg a *te* meg a *világ* kettősében az itt-jelenlét esztétikumba zárható egysége, történhet meg e heideggeri értelemben vett találkozás. Nem véletlen, hogy a *Materializmus* című vers

önkommentárjában a költő ezt írja: „a vers éppen annyira viselhetné azt a címet is, hogy 'spirituálizmus'”.⁵⁷

Szabó Lőrinc esetében ez az 1926 és 1928 között jelentkező és 1930-ra tudatosított paradigmaváltás az 1932-es *Te meg a világ* kötettel megvalósuló, az egzisztenciális analitika adekvációjának tekinthető versszerkezetet teremt meg a költészetben, majd ezt követően a *Különbéke* és a *Harc az ünnepért* (mily árulkodó címek!) kötetek vívódásain keresztül jut el a *Tücsökzenében* megvalósuló, az alkotásfolyamat során tudatosodó⁵⁸ fundamentálistológiai jellegű versszerkezethez.

Tehát a húszas évek második felében és a harmincas évek elejére nem nemzedék- vagy tematikai, és nem is stílusváltás következik be (illetőleg csak részben és járulékosan az), hanem paradigmaváltás. Ugyanekkor részben maradnak a korábbi témák és stílussajátságok is. Így lehetséges az, hogy a két, egymást követően hasonló új poétikai paradigma szerint gondolkozó költő, Szabó Lőrinc és József Attila esetében a folytonosságot is konstatálhatták. Mint láttuk, Illyés a váltás egy másik paradigmája szellemében éppen tematikailag kapcsolja össze a változás előtti és a változás utáni Szabó Lőrinc-köteteket, legfeljebb technikai tökéletesedésről és csupán versforma váltásról beszélve. József Attila esetében pedig (talán személyes magatartását figyelve?) végig a kommunista költő fikcióját érvényesítették (kortársak egy része az eretnokséget még így is kiátkozva, az utókor valamely alapvető ragaszkodást feltételezve).

A paradigmaváltás lényege tehát nem tematikai, hanem szemléletű: ihletetlen szerkezeti: a homogén versszemlélet dialogizálttá alakul át. A történelemben beteljesedő egy Igazság helyébe az Egy igazságának története lép. A megformáltság eltűri, sőt kiváltja a hangnemi különbség egyszerre való jelenlétét, a pszichológiai és a logikai hangoltság egymást kiegészítő szövező erejét: a mindennapi életben való jelenlét logikai tuda-

57 SZABÓ Lőrinc: *Vers és valóság* i. k. I. k. 308.

58 1946. január 11-én írja feleségének Sósóhegyről Thomasek vendégeként: „Írtétem alatt 45 verset írtam, a Tücskök összlétszáma tehát 160. Ezek túlnyomórészt nehezebb témák [...] nagyon sok elképesztően meglepő lesz, s oly fokon viszi a spiritualizmust a lírába, mint ameddig én eddig sose tudtam. Viszont a hang és a szellem emeltebb volta s az egész mű kompozíciója miatt a már meglevők egésze némi áthangolásra szorul, hogy ne legyen túl hirtelen az átmenet a gyermeki hangból az éretthe: most inkább ezen dolgozom, az összehangoláson.” Hasonlóképpen ír a munka előrehaladta után, 1946. július 23-án Igalról. Baumgartnernek vendégeként: „Ugyanis háttérbe kell szorítani a pusztán életrajzi jellegűket, vagy másképp kezelni az anyagukat, másképp feldolgozni, vagy pedig egészen mellőzni, úgyhogy a teljes könyv elsősorban, legelsősorban lírai hatású legyen [...] Nem tudom, mit csináljak [...] Sokat kell meg írni.”

tosítását és az e jelenléti viszonyainak átélésében megszólaló pszichológiai minősítést.

Azzal, hogy Szabó Lőrinc vagylagosságot tételez fel az „idegállapot” és a „megfogalmazás” között az általuk kiváltandó homogén igazságot illetően, magát a homogén igazságot kérdőjelezte meg. Ez, mint láttuk, az ő esetében is olyan személyes válságot eredményezett, amely – éppen a dialogizálódásra utaló életrajzi (személyes és politikai) válságokkal társulva – az elhallgatás és az önpusztítás veszélyét is magával vonta. József Attila esetében – szintén életrajzi válságokkal súlyosítva – ugyanez utóbb a megsemmisüléshez vezetett. De mindketten tudták, hogy ebből a válságból *a vers* kimenthető: a homogén igazságot feladva a dialogizált hangoltságú vers. Idézzem József Attila egy későbbi versét:

S mit úgy hívtam: én,
az sincsen. Utolsó morzsáit rágom,

amíg elkészül ez a költemény...
Mint űrt a fényszóró, csupasz tekintet
kutatja bennem: Mit vétettem én
(*Ki-be ugrol...*)

Ezt a dialogizált hangoltságú költeményt a korábbi „első mester”, Babits sem követi, Szabó Lőrinc számára ő mindig csak az elindító, mértékadó kezdet és majd a költő-léti mértékének szimbóluma lesz, pályájuk történetében minden közeledési kísérlet a különbözőést hangsúlyozó csalódásba hanyatlík,⁵⁹ Babits magatartásában az Illyés-szuggerálta nemzeti költő feladata felé mozdul, költészetében a keresztény-humanista elhivatottságú versbeszédben teljeseedik ki; Weöres Sándor meg kezdetektől másfajta utat választ, ő az egzisztenciális analitika poétikai adekvációjának megkerülésével csodával határos módon szinte belezuhan a fundamentálonológiai jellegű poétikai adekvációjú költészetbe. Szabó Lőrinc pedig mintha legfontosabb eredményeivel csak egy nagyteljesítményű epizód maradna a magyar líra történetében, akit így-úgy más, hagyományos paradigmákhoz igyekeznek viszonyítani (Illyés) vagy egyszerűen negligálni (Weöres). A lényegi folytatást (vagy pontosabban: a kapcsolás

59 Lásd: SZABÓ Lőrinc: *Babits Mihály betegágyváltál.* In: Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése. Bp. 1988. 566. kk.

lehetőségét) én másutt látom. Ezt a költői passiót, a kreatúra-lét egyszerre tudomásulvételét és a belőle való kivágyódás undorát, szeretetét, kíváncsiságát az újholdasok között keresném ismét, talán éppen Pilinszky, a későbbi Rába és a kései Nemes Nagy Ágnes költészetében.

A szemléletváltás tudatosodásával társultan jelentkező formai stabilitás, a Szabó Lőrinc által is vallott-vállalt lényegi konzervativizálódás természetesen velejárója a paradigmaváltásnak. Szabó Lőrinc megfogalmazásában a klasszikus modernséget vállaló, Babitsra, Gundolfra visszautaló elméleti megfogalmazásban ugyanakkor talán már a továbbmozdulás posztmodern tendenciái is felsejlenek: „Célja az élő, új szépség, ami az egyensúly észrevehetetlen, édes fegyelmét, a kompozíció könnyed és megingathatatlan szilárdságát kívánja meg, és harmóniát követel még a diszharmónia ábrázolásában is”⁶⁰. A dialogizált hangoltságú vers szűkségeli a szerkezeti biztosítást. A klasszikus modernségű vers idealizált centrális elve, az avantgarde úgynevezett formabontása ellenére meglévő célratörő lényegi linearitása biztosíthatta a vers homogenitását. A homogenitás megszűnte szükségessé tette, a különböző hangoltságú elemek poétikai kiegyenlítőjeként, de mégiscsak következmény gyanánt a szerkezet szerepének hangsúlyozását.

Hogy ez a paradigmaváltás mikor jelenik meg elméletileg Szabó Lőrinc gondolkozásában? Szinte percre pontosan datálhatjuk. 1927 áprilisában a Pandora 3. számában még a „Legyen a költő hasznos akarat”-elv szellemében politikus-publicisztikus írásában elemzi Zilahy *A fehér szarvas* című színművét. Ugyanakkor ebben az írásban már ezt is leírja: „az író [...] sok életet él egyszerre és egymás mellett, nem pedig egy elvet”.⁶¹

60 SZABÓ Lőrinc: *Dívatok az irodalom körül*, i.h. 159.

61 SZABÓ Lőrinc: *Magyar sors és fehér szarvas*, Pandora, 1927. április 21. 3. szám, 132.